

Pir mi, Dede mi?

Erdal Gezik

Kendisini cemevinin "dede"si olarak tanıtan kişiye makamının tam olarak ne olduğunu sordum. Anlaşılmadığım için soruyu açmak zorunda kaldım: "Rehber mi, pir mi, yoksa mürşit misiniz?" Pek de umursamaz bir şekilde, "onlar eskiden vardı, şimdi yalnızca Dede'yim" dedi.

Dede uzun süredir Almanya'da yaşayan bir Baba Mansurluydu ve bu ülkede doksanlardan itibaren birçok şehirde kurulan Alevi merkezlerinden birinde hizmet vermekteydi. Baba Mansurlular oldukça önemli bir konuma sahip Dersimli bir seyit/ocak ailesidir. Sivas, Erzincan, Erzurum, Muş ve Elazığ illerinde yaşayan birçok aşiret doğrudan onların talibidir. Geniş bir bölgeye yayılmış ve epeyce bir alt kola bölünmüş olmalarına rağmen, kendi içlerinde sıkı bir dinsel ağı ayakta tutmayı başarılmışlardır. Baba Mansurlular, aynı zamanda, Kureşan, Derviş Gewr, Seyit Savun, Şeyh Ahmed gibi diğer seyit ailelerin arasındaki ikrar ilişkilerinde de merkezi bir işlev görürler. Aşiretleri, ocakları ve ocakların kendi alt kolları arasında kurulan çok katmanlı örgütsel yapıyı anlamak için rehber, pir ve mürşit gibi kavramları ve bunları temsil eden aileleri bilmek gerekmektedir; çünkü bu terimlerle ifade edilen dinsel makamlar yalnızca Baba Mansurluların değil, Dersimli diğer ocakların da birbirleriyle olan ilişkilerinin ve dinsel öğretilerinin temel taşlarını oluştururlar.

Bu yüzden, Baba Mansurlu dedenin ifadesi hem kendisi hem de mensubu olduğu ocağı hakkında sıradan bir yaklaşım değildir. Çünkü bu ifade, öncelikle, rehber, pir ve mürşit'ten oluşan örgütlenme yapısının son yarım yüzyılda yaşanan değişimler ve sorunlarla birlikte tarih olduğunu ve tüm sistemi artık "dede" kavramı üzerinden okumamız gerektiğini anlatır. Ardından da yeni dönemi temsil eden kişinin neden "pir"¹ veya "seyit"² değil de "dede"³ olarak adlandırıldığı sorusunu gündeme taşır.

Post ve Makam

Elbette Baba Mansurlu dedenin iddiası temelsiz değildir. Alevilerin önemli bir bölümü günümüzde inanç temsilcileri için "dede" kavramını kullanmayı tercih ederler. Keza Alevi kurumlarının çalışmaları da bu kavramın ne kadar belirleyici hale geldiğini gösteren örneklerle doludur.⁴ Ama "dede" kavramının Alevi camiası içinde giderek daha merkezi bir yer kaplamaya başladığının tek kanıtı bunlarla sınırlı değildir. Bu kavramın Alevilikle ilgili akademik çalışmalarda esas kavram haline gelmiş olması da aynı gelişmenin bir ifadesidir.⁵ Bunlardan bazılarında pir veya rehber gibi

terimler hiç anılmazken, diğerlerinde birkaç cümle ile dedenin yanı sıra rehber, pir ve mürşit gibi unvanların ocaklar arası örgütlenmede kullanıldığı belirtilir.

Bu çalışmalarda dede kavramının öne çıkmasını belirleyen iki nedeni vardır:

- 1) Geleneksel inanç örgütlenmesinin bütün Alevi gruplarında *talip-dede* bağı üzerine kurulduğu varsayılmaktadır;
- 2) Geleneksel inanç yapılarında karşılaşılan farklılıklar, "dedelik kurumu" gibi bir şemsiye kavram altında irdelenebileceği benimsenmektedir.

Her iki yaklaşımın da sorunlu olduğunu belirtmeliyim. Birincisi ile başlayacak olursak; her şeyden önce Alevi topluluklarında inanç örgütlülüğü farklı gelenekler üzerinden yürütülmektedir ve *talip-dede* bağı bunlardan yalnızca birisidir. Gelenekler arasındaki farklılıklar şu iki düzlemde rahatlıkla gözlenebilir durumdadır: 1) Ruhani ailelerle onların dünyevi talipler arasındaki ikrar bağları. 2) Ruhani ailelerin kendi aralarında kurdukları ilişkiler.

Kanımcı bu farklılıkların görülmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri, "dede"lik gibi kavramların değişik gelenekler içinde karşımıza çıkması ve hepsinde aynı konuma (statüye) sahip olduğu varsayılmasıdır. Bunu açıklamak için üç temel etkeni dikkate almak gerekir: Bağımsız ocaklar; bağımsız ocakların birbirleriyle ikrar bağları üzerinden oluşturdukları yapılar; ve Hacı Bektaş Dergâh'ı (Çelebiler) ve bu dergâhın ocaklar ile ilişkileri. Bu etkenlerin ortaya çıkardığı örgütlenme modelleri ise şu başlıklar altında sıralanabilir [Ayraç içinde verilenler ruhani aileler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir]:

A) Hacı Bektaş Dergâh'ı ile ilişkili olanlar

1) Talip – Baba – (Dede) - Çelebi (Efendi)

Anadolu'da bazı Alevi grupları doğrudan Hacı Bektaş soyundan geldiğine inanılan Çelebi (*Efendi* olarak da adlandırılır) ailesine bağlıdırlar. Babalar ve dedeler, mürşit olarak benimsedikleri Çelebilerden aldıkları icazetle makamlarını sürdürür. Bu durumda dedenin ve babanın seyit kökenli olma zorunluluğu yoktur. Bu örgütlenmede babalar doğrudan Çelebilere bağlı olabilecekleri gibi, bir dede aracılığıyla da bu ilişki yürütülebilir. Kimi dede aileleri soylarını Hacı Bektaş döneminde atanan halifelere bağlar.⁶ Babalar ise, Çelebilerin izniyle, yerelde temsilcilik yapabilecek konuma sahip kişilerden seçilir.

2) Talip – Baba - Dede [Pir: Hacı Bektaş]

Bu örgütlenme modeline geçmişte bağımsız olan, zaman içinde Hacı Bektaş Dergâh'ına bağlanan ve seyit kökenli olduklarını iddia eden ocaklarda rastlanmaktadır. Bu tür ocaklara mensup dedeler, tarikatın kurucu pir'i olarak Hacı Bektaş'a ve onun soyundan geldiği kabul edilen Çelebi ailesine bağlılık gösterirler, fakat mensubu oldukları ocakların ayrıcalıklı konumunu da muhakkak hatırlatırlar. Böylelikle, her ne kadar icazetlerini yıllık ziyaret ettikleri ve pirevi olarak adlandırdıkları Hacı Bektaş'tan alsalar da, dini konularını seyit kökenli olmalarına bağlarlar. Bu örgütlenme modelinde bazen dede ile talip arasına bir aracı girer. Dede soyuna mensup olmayan, ama yetkin nitelikler taşıyan bir kişi, baba (veya rehber) olarak seçilir ve talip ile dede arasındaki kademeye yerleştirilir. Bu kişi, sorumlu olduğu topluluk hakkında dedeye bilgiler aktarır ve onun ziyareti süresince yardımcılığını üstlenir. Bu kategoride iki tür ocak grubuyla karşılaşılır: 1) Doğrudan Hacı Bektaş bağlantılı ocaklar⁷; 2) Yalnız üst ocağın Hacı Bektaş'a bağlı olduğu yapılar. Eskişehir merkezli Sücaeddin Veli Ocağı ikinci grup için emsal bir örnektir.⁸ Sücaeddin Veli Ocağı'nı "mürşit" ocağı olarak kabul eden ocaklar, Çelebilerle doğrudan bir ikrar ilişkisi içinde değildirlir.

3) Talip – Muhib - Derviş – Baba – Halife – Dede

Bu makam silsilesini Bektaşiliğin Babagan koluna mensup olanlar uyguladılar. Babaganlar, diğer Alevi gruplarından farklı olarak, inanç ve makam düzeyinde kan bağı aramazlar. Tarikata gönül veren herkes talip olarak tarikata dahil olabilir ve halife derecesine kadar yükselebilir. En üst makam olan Dede halifeler arasından seçilir.⁹

B) Bağımsız Ocaklar

1) Talip - Dede [Rehber - Pir - mürşit]

Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlı olmayan bazı ocaklar, talipleri ile *talip-dede* temelinde ikrar ilişkileri yürütürken, kendi aralarındaki dinsel bağları, rehber-pir-mürşit makamlarını esas alarak sürdürürler. Bu ocaklar bağlı oldukları üst ocağı "mürşit ocağı" olarak tanımladılar. Bu grup için önemli bir örnek Dede Garkın Ocağı'dır. Dede, gidemediği yerlere bir süreliğine "dikme dede" olarak adlandırılan bir vekil atayabilir. Dikme dede için ocakzade olma zorunluluğu aranmaz; dedenin ve taliplerin onayını aldığı sürece görevini yürütür.¹⁰

2) Talip – Rehber – Dede - mürşit

Talip ve ocak arası bağlarla belirlenen bu yapılanmada, ocaklar arası herhangi bir ikrar ilişkisi söz konusu değildir. Tahtacı'larda görülen bu örgütlenme yönteminde, topluluğun bağlı olduğu iki ocak (Yanyatır ve Hacı Emirli) ne birbirleriyle ne de dışardan bir ocakla veya merkezle ilişkilidir. Dede ve mürşit aynı ocaktan olurken, rehber köylüler arasından vekil olarak seçilen yetkin ve donanımlı bir kişidir. Kimi Tahtacı köylerinde rehber için, *mürebbi* veya *baba* terimleri de kullanılır.¹¹

C) Dersim Merkezli Ocaklar

1) Talip - Rehber - Pir – mürşit [Rehber – Pir - mürşit]

Dersim merkezli ocaklarda karşılaştığımız genel örgütlenme modeli budur. Yalnız aşiret üyeleri değil, ocak üyeleri de inancın talibi olarak tanımlandıklarından, onlar için de aynı kavramlarla ifade edilen dinsel bağlar geçerlidir. Ocak ve aşiret üyelerinin, farklı ocaklardan veya aynı ocağa bağlı alt ailelerden gelen rehberleri, pirleri ve mürşitleri vardır. Buna ilaveten kurulan ocaklar arasındaki ikrar bağları, dinsel örgütlenmede ilginç bir bütünlüğün oluşmasını sağlamıştır. Bu örgütlenmede rehberler genelde ocak kökenlidirler ve statülerini başlangıçtan beri sahip olduğu makamdan alırlar. Az sayıda durumda rehberlik makamının aşiret içinden bir aile tarafından ve kalıtsal olarak yürütüldüğüne de tanıklık edilebilir.¹² Bu örgütlenme yapısında "baba" (bava), genelde, ocak üyesi olan fakat herhangi bir makamı temsil etmeyen kişiler için kullanılan bir unvandır.

2) Talip – Pir – mürşit [Rehber - Pir – mürşit]

Yine Dersim merkezli ocaklara bağlı gruplarda, aşiret mensubu talipler için rehber makamının işlevini yitirdiği, fakat ocak üyeleri için hala üçlü bir dinsel örgütlenmenin söz konusu olduğu durumlarla da karşılaşmaktadır. Bu, genelde göç sonrası, aşiret ilişkilerinin zayıfladığı ve ocaklara bağlı merkezi köylerin belirli görevleri üstlendiği yerlerde rastlanılan bir durumdur. Malatya, Maraş ve Çorum gibi bölgelerde bu yönde bir değişim söz konusudur.¹³

Bu gruplara bağlı toplulukların nüfus sayılarına dair bilgi eksikliği, hangi yapının çoğunluğu oluşturduğuna dair tespit yapmamızı engellemektedir.¹⁴ Buna rağmen, birçok kişinin benimsediği gibi, dede ile pir'in özdeş olduğu kabul edildiğinde, *talip-dede* modelinin daha büyük bir kesimi temsil ettiği öne sürülebilir. Fakat bu özdeşleştirmenin de sorunlar barındırdığını belirtmeliyim. Neden böyle olduğunu anlayabilmek için, önceki sayfalarda ikinci varsayım olarak nitelendirilen "dedelik kurumu"nu irdelemek gerekmektedir.

Dedelik Kurumu

Aslında, geleneksel Alevi söyleminde "dedelik kurumu" diye bir şey yoktur. Bunun yerine bir üst tanımlama olarak bütün Alevi topluluklarında kabul gören iki kavram vardır: Seyit ve Ocak.¹⁵

Alevilerde dinsel tabakayı oluşturan aileler ocak olarak adlandırılır. Her ocak, bir atadan türemiş birçok alt sülale ve aileyi kapsar ve genelde de bu ortak atanın adı veya onun gösterdiği kerameti ifade eden bir isim ile anılır. Seyit ise, ocakların çoğunda atalarına dair bir iddiaya işaret etmektedir. Bu aileler soylarını Hz. Ali ve peygamberin kızı Hz. Fatma'dan gelen İmam'lardan birisine bağlar ve seyit statüsünü bu iddiaya dayandırır. Kimi ocaklar doğrudan soyundan geldikleri İmam'ın isimiyle kendilerini tanımlarlar: İmam Rıza Ocağı, İmam Zeynel Abidin Ocağı veya İmam Musa-i Kazım Ocağı gibi.

Seyitlik önemli bir iddiadır, çünkü bu kavram İslam toplumlarında kabul gören seyitlik olgusu ile benzer argümanlar üzerine kurulmuştur ve özünde peygamber soyundan gelmenin ayrıcalıklı konumuna işaret etmektedir. Bu, aynı zamanda, ocakların talipleri ve idari merkez arasında ikili bir rol üstlenme çabalarıyla da açıklanabilir.¹⁶

"Dedelik kurumu" tabirini sorunlu yapan önemli bir mesele daha vardır. Bu da doğrudan dedenin ve pirin temsil ettiği makam ile alakalıdır. Peygamber soyundan gelme, talibi sorgu-sualden geçirme yetkisi, cem merasimlerini yönetme ve çıralık (hakullah) toplama hakkı gibi ortak özellikler onları benzer kılar. Yine de iki makam arasında konumları açısından önemli bir ayrım vardır. Talip-dede ilişkisinde dede'nin oldukça merkezi bir pozisyonu söz konusu iken; talip-rehber-pir-mürşit modelinde, pirin konumu ancak diğer makamlarla yaptığı iş bölümü bağlamında anlaşılabilir. Örneğin, talibi yetiştirme ve günlük sorunlarıyla ilgilenme sorumluluğu yapısal olarak rehber tarafından üstlenir ve pirin yetkileri daha çok sorgu-sual, cezalandırma, çıralık ve cem bağlamıyla sınırlı olabilir. Ayrıca, cem yürütme konusunda da o yalnız değildir. En azından Dersim yöresinde derviş olarak kabul gören kişiler de bu hakka sahiptir ve özellikle Hızır cemlerini onların yürüttükleri sıkça görülmüştür.

Makamlar arasında bu iş bölümü ve temsiliyet sınırları dört kapı öğretisi açısından bakıldığında daha bariz bir hal alır. Bu, bize, öğretinin (bâtın ve zahir olmak üzere) dinsel makamlar aracılığıyla nasıl toplumsallaştırıldığı ve somutlaştırıldığı hakkında da bilgi verir. Aşağıdaki tabloda, örneğin birinci makam olan rehber, inancın kurallarını (şeriat) temsil eder. Rehberlik makamı melek Cebrail'den kalmıştır. Nasıl ki Cebrail ilk insan Adem'e inancın kurallarını (Yol'u) öğrettiyse, rehber de talibi için aynı konumdadır. Akıl, Allah'ın insana kendisinden verdiği 30 özellikten ilkidir. Temsilcisi Yol'un ilk öğretmeni olan rehberdir. Keza yaratılışın dört ana unsurundan ilki olan toprak da rehber'in payına düşer. Henüz yer su gök duman iken, Tanrı güvercin hesabında gezen Cebrail'in kanadına üfürdüğünde kanadı ateşlenip kül olmuştu. Kül suya atılmış ve su çekilmiş toprak oluşmuştu.

Her makamın yaratılışın başlangıcına atf yapılarak meşruiyet kazandığı anlatılarla desteklendiği bu oluşumda, en üst mertebeye musahibliğin sınıflandırılmış olması, talipilerin eşit sorumluluk altında olduklarını tekrardan hatırlatır. Ocak üyesi olan ve olmayan her talibin, Hakikat katında kendisini musahibiyle birlikte kanıtlaması için, bir rehber, pir ve mürşit'e ihtiyacı vardır.

Tablo 1: Makamlar ve dört kapı

1. Rehber	Şeriat	Cebrail	Akıl	Toprak
2. Pir	Tarikat	Ali	Fam	Ateş
3. Mürşid	Marifet	Muhammed	İzan	Hava
4. Musahib	Hakikat	Allah	Marifet	Su

Bu yapılanmada, talip açısından pratikte her ne kadar pir önemli ve merkezi bir makamın yüzü olsa da, pirin temsiliyet gücü diğer makamlarla bütünlük içerisinde anlaşılabilir. Bu yüzden, bu örgütlenmeyi tanımlamak için 'pirlik kurumu' gibi, yalnızca pirin öne çıktığı bir tabir, bu geleneğin talipleri tarafından kullanılmaz. Aksine, bu örgütlenme yapısına sahip Dersimli ocaklar için, vurgu her makamın bütünlük içinde algılanması gerekliliğinden çıkılarak yapılır ve bu yüzden, bu makamlar "rehberlik kapısı", "pirlik kapısı", "mürşitlik kapısı" ve "musahiplik kapısı" olarak adlandırılır. Dolayısıyla, pir ve dede'nin eşanlamı kelimeler oldukları kabul edilse bile, bunu 'Dedelik kurumu' olarak nitelendirmek için yalnız rehber-pir-mürşit (ve musahib) makamlarına dayanan geleneği değil, aynı zamanda onunla özdeşleştirilmiş doktrinini de terk etmek gerekmektedir.

Cemevi Dedesi

Şehirleşmeyle birlikte yaşanan dönüşümler, Alevileri, sahip oldukları geleneksel öğreti ve birikimden uzaklaştırmıştır. Cemevleri, hem mekansal hem de sembolik düzeyde bu dönüşümün ifadesi olurken, "cemevi dedesi" olarak adlandırılan kişi onun temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Cemevleri daha çok belirli hizmetlerin sunulduğu merkez konumundadırlar.

Yine de pir yerine dede'nin öne çıkması yalnızca sosyolojik dönüşümlerle açıklanamaz. Başka etkenler de bu süreçte rol oynamışlardır. Bunları sıralamadan önce, dede kavramının öne çıkmasını dolaylı da olsa kolaylaştıran iki tarihsel süreci hatırlatmak gerekir. Birincisi, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Bektaşî örgütlenmesi önemli ölçüde dağıtılmıştır. Günümüzde küçük gruplar dışında bu silsileyi Çelebilere veya Dedebaba'ya kadar sürdüren babalar ve dedeler kalmamıştır. İkincisi ise, 1937 ve 1938 yılında Dersim'de gerçekleştiren kıyımlardır. Hem bu tarihlerde yürütülen operasyonların hem de sonrasında uygulanan tedbirlerin ana hedeflerinden birisi seyit aileleri olmuştur. Dolayısıyla Dersim'i merkez alan ocak örgütlenmesinde de ciddi kırılmalar yaşanmıştır.

Cumhuriyetle birlikte dede kavramının ideolojik bir boyut kazandığı da belirtilmelidir. Alevi tarihini Türklük üzerinden okuyan eğilimler tarafından kelimenin etnik kökeni sıkça vurgulanmaktadır. Bu, 1980'li yıllardan itibaren tanıklık ettiğimiz Alevi örgütlenmelerinde önemli ölçüde tekçi anlayışın hakim olmasını da etkilemiştir. Bu yüzden, geleneksel yapıda var olan farklılıklar, standartlaşma adı altındaki girişimlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu tekçi anlayış, dil açısından kendisini Türkçe ifade ettiğinden, dede kavramı doğal bir tercih haline gelmiştir.

Alevi kurumları içinde sürdürülen "İslam içi-İslam dışı" tartışmaları da kavramların belirlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Aleviliği İslam dışı görme eğiliminde olanlar, terminolojiyi bu doğrultuda yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, İslam dünyasında varlığı bilinen bir oluşumu temsil eden "seyit" gibi kavramlar arka plana itilmektedir.

Son olarak, cemevleriyle birlikte ikrar ilişkilerinde önemli bir değişim daha yaşanmıştır. Geleneksel Alevi örgütlenmesinde ikrar, ikisi de kalıtsal nitelik taşıyan, yani babadan oğula devredilen inanç bağları ile makamlar (statüler) üzerine inşa edilmiştir ve iki kural uyarınca işler: 1) Her ocak üyesi temsil ettiği aileden dolayı saygı görür, fakat bu durum her ocak üyesine otomatik olarak rehberlik veya pirlük payesi vermez. Bu görevler, ocak içindeki bazı ailelerce yürütülür. 2) Makam sahibi kişi ne kadar yetkin olursa olsun, bu durum ona makamını değiştirme yetkisini vermez. Dolayısıyla ailesine rehberlik görevi verilmiş bir kişi pirlük yapamaz. Yeni dönemde her iki kuralın da işlevini yitirmeye başladığını görmekteyiz. Örneğin sıradan bir ocak üyesi olmak dışında herhangi bir makam sahibi olmayan kişiler de cemevlerinde dede olarak görev yapmaktadırlar. Bu durum, Alevi inancındaki ikrar kurumunu oluşturan roller ve makamlar arasındaki ilişkilerle ve bunların kavramsal ifadelerini de etkilemiştir. "Mürşit", "pir" veya "rehber" gibi babadan devralınan ve birbirlerine karşı sorumluluk taşıyan rollerin yerine, ocak üyesi olmak dışında herhangi bir vasfa atıf yapmayan "dede" kavramının tercih ediliyor olması bunun ifadesidir.

Cemevleriyle birlikte dede'nin öne çıkmasını sağlayan bu süreç, geleneksel bağların ve makamların her geçen gün daha da zayıflamasıyla güç kazanmaktadır. Ne gariptir ki, dede'nin mutlak bir otorite olarak postu üstlenmesini zayıflatan tek olgu, onun peşi sıra aynı kapıdan içeriye giren ve "ana" olarak adlandırılan yeni bir aktördür. Cemevi dedesini şekillendiren bu sürecin bir halkasının "ana"ya ulaşmış olması ilgiye değerdir. Geleneksel Alevi örgütlenmesinde pir'in veya dede'nin eşî olmasından dolayı -ki bunlar aynı zamanda ocak üyesi olmak zorundaydılar- saygının ötesinde herhangi bir makamı temsil etmeyen ana, cemevleri'nde dedenin yanında kendine "Analık makamı" adı altında bir statü edinme çabası içindedir. Bu yapılırken kullanılan argüman, sıradan ocak üyelerinin dedelik hakkı talep ettiklerinde kullandıkları argümanın benzeridir: Nasıl ki, her ocak üyesi erkeğin dede olma hakkı varsa, her ocak üyesi kadının da "ana" olma hakkı vardır.¹⁷

Sonuç yerine

Geleneksel Alevi toplulukları ve örgütlenmeleri açısından bakıldığında, "pir mi, dede mi?" türünden bir sorunun karşılığı yoktur. Çünkü bu topluluklarda farklı örgütlenme modelleri vardı ve her birinin kendisine ait bir makam silsilesi olduğu kabullenilmiş bir durumdu. Örneğin, Çorum, Amasya ve Tokat gibi farklı Alevi toplulukları barındıran bölgelerde "talip-dede", "talip-baba" ve "talip-pir" örgütlenme modelleri sorunsuz bir şekilde yan yana yaşatılmaktaydı.¹⁸ Dolayısıyla, "pir mi, dede mi" sorusu 1980'li yıllardan itibaren cemevleriyle ortaya çıkan yeni Alevi örgütlenmesine ait bir problemi ifade etmektedir.

Böyle olmakla birlikte, bu makalede kısaca izah edilen ve dede kavramını öne çıkartan dönüşüm sürecinin, bütün Alevi oluşumlarını aynı yoğunlukta etkilediğini söylemek yanlış olur. Farklı Alevi toplulukları bu dönüşümü farklı biçimlerde yaşamaktadırlar ve süreç statik değildir. Böyle olduğunu Alevi örgütlerine hakim olan eğilimler ile bu eğilimlerin tercih ettiği terimlere bakarak görebiliriz. Hangi toplulukta dede, pir veya seyit kavramlarından birinin öne çıktığı o topluluğun hangi geleneğe bağlı olduğuna ve Alevilik içi tartışmalarda aldığı pozisyona bağlı bir meseledir.

Toplumsal dönüşümler cemevi dedesi'ni öne çıkartmıştır, fakat onun yaşanan sorunlar karşısında henüz yeterli donanımda olmadığını da altı çizilmelidir. Bu durum, yürütülen tartışmalardan da anlaşılabilir. Dede'nin eksikleri, ocak üyesi kadınların onun postunda hak talep etmeleriyle kapatılabilir mi? Analık makamı'nın, sembolik bir iddianın ötesine geçerek sorunların çözümüne katkı sunacak yetkinliğe erişmesi bir zaman meselesi olmanın ötesindedir.

Her şeye rağmen, rehber, pir ve mürşit gibi geleneksel makam temsilcilerinin tamamen saf dışı kaldıkları iddiasını kabul etmek mümkün değildir. İnancın "ruhu" sayılan bätini bilgi konusundaki

en yetkin kişilerle halen onlar arasında karşılaşmak mümkündür. Daha da önemlisi, bu inancın asli kimliğini ayakta tutan sorgu-sual veya yargı yetkisi halen cemevi dedesi'ne verilmiş değildir. Çünkü bu yetkinin üstlenilmesi de yapılan veya yapılacak devrin meşruiyet kaynağı da sanıldığından daha derin ve tarihi bir meseledir.

Notlar

- 1 Pir, Arapça kökenli "şeyh" in İrani dillerdeki karşılığıdır. Yaşlı ve kamil anlamlarını ifade etmektedir. Tasavvuf geleneğinde tarikat kurucusu için de kullanılan bu unvan ile, İran etkisinin yoğun olduğu topluluklardaki dinsel akımlar içinde yaygınca karşılaşılır.
- 2 Peygamber soyundan olan kişiler için kullanılan bu sıfat, daha çok Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın çocukları Hasan ve Hüseyin'le kan bağı olan kesimlerle özdeşleştirilmiştir. Hasan'dan gelenler "şerif", Hüseyin'den gelenler ise "seyit" olarak adlandırılır.
- 3 Genelde Türkçe konuşan Aleviler tarafından kullanılan bu kavramın ne zamandan itibaren bir inanç makamını ifade etmek için yaygınlaştığı bilinmemektedir. Aleviler için önemli referans kitaplarından biri olan ve en eski nüshalarının 16. yüzyıla ait olduğu bilinen Buyruk adlı kitaplarda dede kavramıyla karşılaşılmaz. Buyruklar'da geçen dinsel unvanlar rehber, mürebbi, pir ve müşit'dir (bkz. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 194-202). Ayrıca, dede kavramı, bir dinsel makamı ifade etmek için yalnız Aleviler tarafından kullanılmaz. Mevlevilerde muhiplik derecesinden sonra 1001 gün çile dönemini tamamlamış kişiye de "dede" denmektedir.
- 4 Örnekler için farklı Alevi kurumları tarafından şu başlıklar altında yapılan çalışmalara bakılabilir: "Dedeler Kurulu", "Alevi Dedeler Divanı", "Birinci Avrupa Alevi Dedeler Şurası", "Alevi Akademisi Dedeler Yetkinleştirme Eğitim Programı", "Dedeler Kurultayı", "Türkiye Alevi Dedeler Kurultayı", "Dede-Ana Eğitimi".
- 5 Örnekler için bkz. Hüseyin Ağıuçenoğlu, 'Das alevitische Dede-Amt' (Alevi Dede Makamı), *Migration und Ritualtransfer: Religiöse Praxis der Aleviten, Jesiden und Nusairier zwischen Vorderem Orient und Westeuropa*. Robert Langer & Raoul Motika & Michael Ursinus (Hrsg.), Frankfurt a. M. u.a.: Peter Lang 2005, S. 133-145.; Markus Dressler, The Modern Dede Changing Parameters For Religious Authority in Contemporary Turkish Alevism (Modern Dede Günümüz Türk Alevliğinde Dinsel Otorite Açısından Değişen Parametreler), *Speaking for Islam Religious Authorities in Muslim Societies*; Gudrun Krämer & Sabine Schmidtke (ed.), Leiden: Brill, 2006, s. 269-294; Ali Yaman, Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, no. 63.s. 17-39; Talip Tuğrul, Alevilikte Dedelik Kurumu ve Ocak Kültü, *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, Abdülcelil Bilgin & Yusuf Aydın (ed.), Ankara, 2019, s. 453-481.
- 6 Hacı Bektaş bağlantılı ocaklar için bkz. Hamza Aksüt, *Aleviler Dede Ocaklarının Toplulukların ve Yerleşimlerin Tarihi*, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2012, s. 74-135; Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 237-246.
- 7 Örnek için bkz. Abbas Ulusoy, *Alevilikte Sultan Hızır Samit Ocağı*, Ankara: İmla Yayınları, 2016.
- 8 Bkz. Mehmet Ersal, Şücaeddin Veli Ocağı Balkan Aleviliğindeki Yeri Rolü ve Önemi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, no. 63). Aslında Şücaeddin Veli Ocağı daha çok B1 türünden bir yapılanmaya sahiptir. Kendisine bağlı birçok ocak için 'mürşitlik' rolü üstlenen bu ocak Hacı Bektaş bağlantısıyla bağımsız özelliğini yitirmiştir.
- 9 Bkz. Bedri Noyan Dede Baba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, VII Cilt, Ankara: Ardıç Yayınları, 2006, s. 295; Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*: s. 237-246.
- 10 Dede Garkın için bkz. Hüseyin Dedegarkınoğlu, Dedelik Kurumu ve Sürek Anlayışı, *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu (23-24 Ekim)* Aykan Erdemir, Mehmet Ersal vd (ed.), Ankara: Cem Vakfı, 2010, s. 193-205. Dede Garkın ocağına bağlı Şah İbrahim Veli ocağı örneği için bkz. Hamza Aksüt, Der Şah İbrahim Ocağı: Die Siedlungsgebiete, der Gründer und die mit ihm verbundenen Gemeinschaften. *Ocak und Dedelik: Institutionen religiösen Spezialistentums bei den Aleviten*, Langer, R., Ağıuçenoğlu, H., Karolewski, J. & Motika, R. (eds.), Frankfurt a. M. u.a.: Peter Lang, 2013, s. 69-93.
- 11 Bkz. Nilgün Çıblak, Mersin Tahtacı Kültüründeki Terimler Üzerine Bir Deneme, *Folklor / Edebiyat*, C.IX, S. XXXIII, 2003, s.217-238.
- 12 Bkz. Erdal Gezik, "Rayberler, Pirlar ve Müřidler (Alevi ocak örgütlenmesine dair saptamalar ve sorular), *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Erdal Gezik & Mesut Özcan (Haz), Ankara: Kalan Yayınları, 2013, s. 11-77.
- 13 Bu tespit, belirtilen bölgelerde ikamet eden ve Dersim kökenli ocaklara bağlı kişilerle yapılan görüşmelerle dayanmaktadır.
- 14 İstanbul gibi göç alan şehirler ve Batı Avrupa'daki cemevlerinde tanık olduğum kadarıyla dini sorumluların önemli bir bölümü Dersim Ocakları grubuna dahildir. Yine de bu tespitten çıkarak talip sayısı hakkında sonuca varmak sorunludur. 1950'lerden sonra başlayan göç sürecine bu ocakların taliplerinin daha fazla dahil olması ve bu ocak üyelerinin örgütlenme düzeyinin yüksek olması, talip sayıları hakkında yanlış sonuçlar çıkartmaya neden olabilir.
- 15 Ocak kavramı yalnız ruhani aileleri kapsamaz. Dersim bölgesinde aşiretlerrin ata evini temsil eden aileleri de "ocak" olarak nitelenir.
- 16 Bu bağlamda, örneğin, Osmanlı toplumunda seyitlerin konumu için bkz: Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- 17 Bkz. Ceren Atas, *Pir Kavramının Cinsiyetçileştirilmesi*, https://www.academia.edu/37844675/Pir_Kavram%C4%B1n%C4%B1n_Cinsiyet%C3%A7ile%C5%9Ftirilmesi; Zeynep Arslan, *Aydınlanmadan Demokratikleşmeye, Alevi Kadınlarının Aydınlanmasından Demokratik Alevi Topluluklarına*, London: Transnational Press London, 2019.
- 18 Belirtilen bölgelerde bu makalede atf yapılmayan kavramlarla da karşılaşmak mümkündür. Örnekler için bkz.

Cenk Üçer, Tokat Yöresinde Alevilik, *Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler*, Ali Açık vd (haz.), Tokat, 2012, s. 199-228; Harun Yıldız, Amasya Yöresi Alevi Ocakları, *Uluslararası Sosyal Antropoloji Dergisi*, cilt 4 no 19, 2011, s. 228-42..